

Спіс скарачэнняў

бавар. — баварскае; **бел.** — беларускае; **грэч.** — грэчаскае; **дыял.** — дыялектнае; **зах.-слав.** — заходнеславянскае; **італ.** — італьянскае; **к.** — канец; **лац.** — лацінскае; **нова-в.-ням.** — новаверхнянямецкае; **ням.** — нямецкае; **пал.** — палова; **пач.** — пачатак; **польск.** — польскае; **прасл.** — праславянскае; **раман.** — раманскае; **рус.** — рускае; **с.-в.-ням.** — сярэдняверхнянямецкае; **слав.** — славянскае; **славац.** — славацкае; **ст.-балг.** — старажытнабалгарскае; **ст.-бел.** — старабеларускае; **ст.-в.-ням.** — старажытнаверхнянямецкае; **ст.-італ.** — старажытнаітальянскае; **ст.-ням.** — старажытнянямецкае; **ст.-польск.** — старажытнапольскае; **ст.-рус.** — старарускае; **ст.-слав.** — стараславянскае; **ст.-укр.** — стараўкраінскае; **ст.-чэш.** — старачэшскае; **сяр.** — сярэдзіна; **укр.** — украінскае; **усх.-слав.** — усходнеславянскае; **ц.-слав.** — царкоўнаславянскае; **ц.-рус.** — царкоўнарускае; **чэш.** — чэшскае.

Таццяна Аліферчык

(Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа Цэнтра
даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры
НАН Беларусі, Мінск, Беларусь)

СУТЫКНЕННЕ ДВУХ ТАПАНІМІЧНЫХ ТЫПАЎ

Від тапанімічнай намінацыі па тыпах пасялення шырока распаўсюджаны на славянскай моўнай тэрыторыі. На Беларусі сярод айконімаў, якія матававаны апелятывамі, што абазначаюць тыпы пасялення, зафіксаваны наступныя:

сяло: *Селішча, Сяльцо*,
пагост: *Пагост, Пагост-Загародскі*,
двор: *Новы Двор, Дворац, Дворышча*,
хутар: *Хутар, Хутары*,
засценак: *Засценкі*,
фальварак: *Фальварак*,
стаў: *Ставішча, Ставок*,
калонія: *Калонія, Калонішкі* і г. д.

Такім чынам, назіраецца даволі распаўсюджаны спосаб фарміравання айконімаў шляхам тапанімізацыі апелятыва.

На беларускай тэрыторыі такія онімныя адзінкі звычайна не ўтвараюць ізадоксаў альбо асобнай лакалізацыі і размешчаны даволі раўнамерна. Асобна выдзяляюцца толькі два арэалы — арэалы распаўсюджання айконімаў *Слабада/Слабодка* і айконімаў *Воля/Волька/Вулька*. На тэрыторыі Беларусі

гэтыя групы онімаў лакалізаваны наступным чынам: на Заходнім Палессі і часткова на Панямонні лакалізаваны толькі онімы *Воля/Волька/Вулька* і вытворныя ад іх, на ўсёй астатняй тэрыторыі Беларусі — онімы *Слабада/Слабодка* і вытворныя ад іх.

Звычайна даследчыкі тапаніміі ў сувязі з пашырэннем на Брэстчыне айконімаў тыпу *Воля/Вулька* ўказваюць на польскамоўны кампанент/уплыў у тапаніміі Заходняга Палесся [1; 2, с. 11; 13, с. 109; 7, с. 98 і інш.]

Але калі выйсці за межы Беларусі і паглядзець на арэальнае размяшчэнне онімаў у міжславянскай перспектыве, то заходнепалескі «кавалачак» падаецца часткай цэлага масіву, а на тэрыторыі Беларусі відавочна сутыкненне двух тапанімічных тыпаў.

У цэнтральнай, паўночнай і ўсходняй частках Беларусі, балцкай тэрыторыі, а таксама на тэрыторыі Пскоўскай, Цвярскай і часткова Ноўгарадскай абласцей Расіі распаўсюджаны онімы тыпу *Слабада/Слабодка*. У цэнтральнай, паўночнай і паўднёва-ўсходняй частцы Польшчы, заходняй частцы Беларусі, а таксама заходняй частцы Украіны лакалізаваны онімы тыпу *Воля/Вулька*. Пры гэтым на тэрыторыі цэнтральнай, паўднёвай і ўсходняй часткі Украіны і цэнтральнай Расіі назіраецца змяшэнне арэалаў распаўсюджання онімаў двух тыпаў.

Агульнапрынята сцвярджэнне, што «*слабада* <...> архаічны <...> тып пасялення. У перыяд феадалізму жыхары слабод карысталіся часовым звальненнем ад выплаты падаткаў. Засноўваліся яны абшарнікамі для пашырэння ворнай зямлі. У заходніх раёнах Беларусі (асабліва на Пінскім Палессі) такія пасяленні называліся Волямі, Вулькамі. Гэтыя назвы набывалі тыя вёскі, жыхары якіх вызваліліся (станавіліся вольнымі) на тэрмін ад 3 да 20 гадоў ад чыншу і павіннасцей з прычыны неўрадлівых зямель, якія сяляне адмаўляліся апрацоўваць. Пазней слабодамі сталі называць невялікія пасёлкі гарадскога тыпу, дзе жылі галоўным чынам мяшчане і рамеснікі, якія пакінулі абшчыну і былі звязаны з сельскай гаспадаркай толькі часткова» [2, с. 11].

В. П. Лемцюгова, адзін з першых беларускіх даследчыкаў усходнеславянскай тапаніміі апелатыўнага паходжання, а менавіта намінацыі па тыпах пасялення, з улікам этнаграфічнай, гістарычнай, моўнай інфармацыі, адзначае, што адпаведна пісьмовым помнікам і гістарычным слоўнікам, *слабада* абазначала пасяленне на ўладальніцкай зямлі, насельніцтва якога вызвалалася ад залежнасці [6, с. 52].

У польскай этнаграфіі адзначана, што *волі* (*вулькі*) — пасяленні, насельніцтва якіх вызвалена ад павіннасцей альбо надзелена ільготамі на вядзенне гаспадаркі на пэўны час, г. зн. *вольніца* альбо *вольнізна* (*wolnizna*, старопольскае *lgota*). Прычым *вольніца/вольнізна* — гэта і вызваленне ад падаткаў, і зямлі, на якія распаўсюджваюцца ільготы, г. зн. фактычна — тып пасялення.

В. П. Лемцюгова даводзіць таксама, што *волею* або *слободой* ў XV–XVII стст. называліся заснаваныя на новым месцы невялікія пасёлкі, жыхары

якіх часова вызваліліся ад павіннасцей і падаткаў [7, с. 98]. «Як тып паселішча слабоды вядомыя яшчэ ў перыяд дафеадальнай Кіеўскай дзяржавы. З Х ст. пра іх паведамляецца ў царкоўных установах і летапісах, але найбольш інтэнсіўна працэс складвання *слабод* як ільготных паселішчаў назіраецца ў XIV–XV стст. І калі ў канцы XV — пачатку XVI ст. у Паўночна-Усходняй Русі пачалі з’яўляцца прамысловыя і рамесныя слабоды, то заходнія і паўднёва-заходнія землі па-ранейшаму заставаліся раёнам з традыцыйна-сельскім тыпам слабод» [7, с. 349]. На ўсходнеславянскім моўным абшары назвы з асновай *воля*, *волька* (*вулька*) сканцэнтраваны ў межах Беларусі і Украіны. Іх арэал мае свой працяг на тэрыторыі Польшчы [7, с. 98].

Неабходна падкрэсліць, што тапанімічныя слоўнікі ў гэтым жа кантэксце тлумачаць найменні *Воля* і *Слабада*.

П. М. Янко наступным чынам тлумачыць назву *Слобідська Україна* (*Слобожанщина*): «Гэтая тэрыторыя (гістарычная вобласць, у якую ўваходзілі сучасная Харкаўшчына, частка сучаснай Данецкай, Луганскай, Сумскай абласцей, а таксама паўднёвая частка Курскай, Белгарадскай і Варонежскай абласцей Расіі. — Т. А.) была заселена ў асноўным беглымі ад польскай шляхты і магнатаў з Правабярэжнай і Левабярэжнай Украіны сялянамі. Перасяленцы засноўвалі пасяленні — *слабоды*, адкуль і ўзнікла назва» [14, с. 325].

У «Слоўніку геаграфічным Каралеўства Польскага...» адзначана больш за 1500 адзінак тыпу *Wola* [18, t. 13, s. 775–820] і *Wólka* [18, t. 13, s. 837–854], якія лакалізаваны на тэрыторыі паўднёвай, цэнтральнай, усходняй і часткова паўночнай Польшчы, Заходняга Палесся, а таксама заходняй часткі Украіны. Фактычна сучасны і тагачасны арэалы супадаюць. У гэтай жа лексікаграфічнай крыніцы адзначаны таксама онімы тыпу *Slabada/Slabodka* [18, t. 10, s. 795–808], прычым арэалы — сучасны і ранейшы — фіксацыі онімаў таксама супадаюць.

Р. Сінельнікаф адзначае, што найменне *Воля* і звязаныя з ім *Вулька*, *Воліца* і *Вольніца* паходзяць з XIII ст. у сувязі са спецыяльным вызваленнем ад даніны на пэўны час — від ільгот на гаспадаранне, які надаваўся ў сувязі з заснаваннем новага пасялення [19, с. 62]. Такія прывілеі надаваліся ў выпадку распрацоўкі новых няворных зямель альбо на каланізаваных землях. Аўтар адзначае, што *Волі*, *Вулькі*, *Воліцы* і *Вольніцы* распаўсюджаны на тэрыторыі Мазовіі і Малапольшчы.

У «Пскоўскім абласным слоўніку...» *Воля* як анамастычная адзінка не адзначана, але пададзена *воля* ‘дарэформ. Свабода ад прыгоннай залежнасці’ [11, т. 4, с. 141].

Г. П. Смаліцкая ў «Тапанімічным слоўніку Цэнтральнай Расіі» не падае назваў тыпу *Воля*, але адлюстроўвае онімы *Слабада*:

Слобода, слободка, слободской ‘назвы вялікай колькасці населеных пунктаў у Цэнтральнай Расіі. Яны адлюстроўваюць асобны тып пасяленняў — слабаду, вядому на Русі і ў Расіі з XI па XVIII стст., якая мела свой вытворчы

профіль, што вызначаўся сацыяльна-эканамічнымі запатрабаваннямі княства, дзяржавы. У якасці стымулявання і развіцця вытворчасці насельніцтва слабод вызвалалася ад некаторых павіннасцей, падаткаў і г. д.' [10, с. 315].

Відавочна, што беларускія, рускія і польскія тапанімічныя лексікаграфічныя крыніцы аднастайна адлюстроўваюць пашырэнне і паходжанне айконімаў *Воля* і *Слабада*. Такая ж сітуацыя з пазначэннем лексем *воля* і *свабода/слабада* назіраецца ў гістарычных слоўніках.

У «Гістарычным слоўніку беларускай мовы» адзначана:

Воля (акрамя іншых значэнняў) 'вызваленне ад прыгоннай залежнасці або ад выканання розных павіннасцей' *за котрымъ листомъ мель воли даной на чотыри годы* [3, т. 4, с. 175].

Свобода, свебода (акрамя іншых значэнняў) 'прывілея; вызваленне ад якіх-н. павіннасцей, абавязкаў' *тые свободы, волности им надают* [3, т. 31, с. 130].

Слобода 'пасёлак, жыхары якога не былі прыгоннымі' *написано въ королевской грамоте, што тые слободы осажены отъ пятидесять летъ и далей ... ино то писано о слободахъ, которые на Киевской ... земле засели* [3, т. 31, с. 425].

Незавершаны «Гістарычны слоўнік украінскай мовы» адзначае для лексемы *воля* (акрамя іншых значэнняў) 'слабада' маючы на ўвазе 'тып пасялення' [5, т. 1, с. 306–307].

У «Слоўніку стараўкраінскай мовы 14–16 стст.» зафіксаваны наступныя значэнні лексем:

Воля 'тымчасовое звільнення новосельців від феодальних повинностей і податків' *О волі колі панъ которы(и) волю даеъ* [9, т. 1, с. 196].

Слобода 'назва села у Київській землі' *Село Слобода а в томъ селе десять слогъ на во(и)ноу идоутъ* [9, т. 2, с. 352].

У «Слоўніку рускай мовы XI–XVII стст.» пададзены наступныя значэнні:

Слобода (акрамя іншых значэнняў) льгота, прывілея. *А не отыматись отъ правержъ отъ сее каба(а)лы всякими царя великово княз(я) несудимыми грамотами, никняжецкыми, ни боярскими, ни слоб(о)дами, ни свияскимъ, ни Казанію, ни Чабаксарамы...* [8, вып. 25, с. 91].

Слобода (акрамя іншых значэнняў) 1. Пасяленне ці група адміністрацыі звязаных паміж сабой пасяленняў, жыхары якіх атрымывалі розныя ільготы і часова вызваліліся ад выплаты падаткаў і павіннасцей; слабада. 2. Пасяленне тыпу слабады каля горада; прыгарад [8, вып. 25, с. 91–92].

Неабходна падкрэсліць, што *слабада* 'ільгота, прывілея' альбо 'вызваленне ад падаткаў' фіксуецца з сяр. XVI ст., а *слабада* як тып пасялення з к. XIV ст.

Пры гэтым для лексемы *воля* падаюцца розныя значэнні, але не адзначана 'ільготы, прывілеі' альбо 'вызваленне ад прыгоннай залежнасці або ад выканання розных павіннасцей', як і не адзначана семантыка 'тып пасялення'. Зафіксавана толькі наступнае значэнне:

Вольница. 1. Людзі з розных сацыяльных катэгорый, па прычыне існуючых сацыяльных адносінаў пастаўленыя па-за законам (пераважна аб прыгонных, якія ўцякалі на ўскраіны Маскоўскай дзяржавы). 2. Людзі, якія дабравольна паступілі на ваенную службу. [8, вып. 3, с. 16].

У «Слоўніку польскай мовы» С. Б. Ліндэ пазначае:

Wola месца пасялення, вольнае ад падаткаў на пэўны час; калонія [17, т. 6, с. 379].

Wola помен *proprium*, уласнае імя вялікай колькасці пасяленняў пры мястэчках і вёсках [17, т. 6, с. 380].

Swoboda свабода ад падаткаў, слабада, слобода, слабодка, пасяленне, (са спасылкай на рускія крыніцы) [17, т. 5, с. 532].

Неабходна адзначыць, што этымолагі адзінадушны адносна паходжання лексем *слабада* і *воля* ў славянскіх мовах.

Паводле «Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы»:

Свабода ‘асабістая незалежнасць, самастойнасць; адсутнасць прыгнёту’, ‘свая воля, вольнасць’, ‘адсутнасць абмежаванняў’, *свобода* ‘воля, взваленне ад прыгону’ і г. д. да прасл. **svoboda*, утворанага ад асновы **svob-* з суфіксам зборнасці *-da* і першасным значэннем ‘сукупнасць родзічаў, сваякоў’, г.зн. тых, хто жывуць сумесна [12, т. 12, с. 8–9].

Слабада гіст. ‘у XI–XVI стст. сяліба вольных людзей, прадмесце’, ‘вялікае гандлёвае ці прамысловае сяло, пасёлак’, памянш. *слабодка*; ‘гаспадарчае пасяленне сялян, вызваленых ад прыгону, на пэўнай адлегласці ад сяла’. Укр., рус. *слобода*, ст.-рус. *свобода*, *слобода* ‘тс’, ст.-польск. *sloboda* ‘невялікі пасёлак, пасяленне сялян’. Трубачоў першаснае тэрміналагічнае значэнне дэфінуе як ‘сумесна жывучая роднасная група’, якое потым зазнала значныя змены [12, т. 12, с. 170]. *Слабода* ‘свабода, воля, вольнасць’ ад прасл. **sloboda* [12, т. 12, с. 171].

Лексема *воля* па даных ЭСБМ распаўсюджана цалкам на славянскай моўнай тэрыторыі: у рускай, украінскай, беларускай, польскай, чэшскай, славацкай, балгарскай, македонскай, сербскай, харвацкай, славенскай і лужыцкіх мовах, а таксама ў ст.-рус., ст.-польск., ст.-слав. мовах. Роднасная лексемам балцкіх моў, а таксама ст.-нямецкай, ст.-індыйскай і іншых моў. Звязана са ст.-слав. *вельти* [12, т. 1, с. 191].

Значэнне ‘тып пасялення’ не адзначана.

Паводле «Этымалагічнага слоўніка ўкраінскай мовы»:

Слобода ‘вольнае ад павіннасцей пасяленне; частка горада паводле характару пасялення; вялікае пасяленне; частка сяла’; слободы ‘незаселеныя землі’, слобідка ‘частка горада паводле характару ранейшага пасялення; вялікае пасяленне’ — прасл. *sloboda* вынік змены формы *svoboda* ‘тс’ [4, т. 5, с. 305–306].

Свобода ‘свобода’ — славянскае *свобода* да прасл. *svoboda*, **sveboda*; выводзіцца ад асновы *svobъ* ‘свой’ і наяўнай у ст.-слав. мове *свобѣство*

(*собьство*) ‘асоба’; першаснае значэнне ‘стан вольнага, свайго члена роду’ [4, т. 5, с. 198].

Воля да прасл. *volja*, звязанага з чаргаваннем галосных з *velěti*, роднаснае з літ. *valia* ‘воля’ і інш. балц. мовамі [4, т. 1, с. 423].

Паводле «Этымалагічнага слоўніка польскай мовы»:

Swoboda з XVI ст. ад **svobъ/*svebъ* [16, s. 589].

Wola з XIV ст. з прасл. **velěti* [16, s. 707].

Такім чынам, можна зрабіць наступныя вывады:

1. Лексемы *воля* і *свабода* акрамя іншых значэнняў ужываюцца з сінанімічнай семантыкай ‘вызваленне ад падаткаў, наданне ільгот’. Даследчыкі выводзяць *слабода/слабада* з *свабода* з заменай *в* на *л*. Варыянт *Вулька* з моцна лабіялізаваным *о*, адпаведна, паходзіць ад *Воля*.

2. Усходнеславянскія слоўнікі (беларускія, украінскія, рускія) са значэннем ‘тып пасялення’ фіксуюць лексему *Слабада/Слабодка*. Польскія слоўнікі звычайна са значэннем тып пасялення, а далей і як уласную назву фіксуюць *воля/Воля*.

3. Некаторыя крыніцы з’яўленне «вольных пасяленняў» — пасяленняў, насельніцтва якіх вызвалілася ад выплат тагачасных падаткаў — адносяць да X ст. «З X ст. пра іх [слабоды — *Т. А.*] паведамляецца ў царкоўных уставах Уладзіміра, затым — у Лаўрэнцьеўскім, Суздальскім, Ноўгарадскім і Пскоўскім летапісах. У XI–XII стст. з’яўляюцца звесткі аб слабодах паўночна-заходняй ускраіны Русі, у XIII ст. — пра слабоды Галіцкага і Растова-Суздальскага княства» [6, с. 52]. У гістарычных дакументах паводле польскіх і ўкраінскіх мовазнаўчых слоўнікаў перыяд фіксацыі лексемы *воля* прыходзіцца на XIV ст., *свабода/слаба(о)да* — на XVI ст. У «Слоўніку рускай мовы XI–XVII стст.» адзначана, што *слабада* ‘ільгота, прывілея’ фіксуецца ад сяр. XVI ст., а *слабада* як тып пасялення ад к. XIV ст. Такім чынам, відавочна развіццё абстрактных значэнняў для кожнай з названых лексічных адзінак з канкрэтных паняццяў.

4. Перыяд ад X ст. можна лічыць пачаткам фарміравання старажытнай сістэмы падаткаў. Прычым першапачаткова тагачасныя падаткі — *дань* — якія збіраліся з падудадных плямёнаў, спрыялі фарміраванню цэнтралізаванай дзяржаўнай улады, напр., Кіеўскага княства. Акрамя гэтага, падаткі збіраліся з зямлі, альбо з кожнай гаспадаркі на зямлі. Паколькі ў X ст. і пазнейшы перыяд існавала вялікая колькасць неапрацаванай зямлі, магчыма прыняць, што для павелічэння плошчы апрацаванай зямлі новы пасяленні маглі вызваляцца ад выплат тагачасных падаткаў. Такім чынам, паводле палітычных і сацыяльных умоў гістарычна існавалі падставы для з’яўлення «вольных» пасяленняў у абзначаны перыяд.

5. Паводле аналізу дэфініцый уласных найменняў дэнататамі ў абодвух выпадках выступаюць населеныя пункты, якія сфарміраваліся пры пэўных умовах (у выніку палітычных і сацыяльных змен, што адлюстравалася ў да-

лейшым у тым ліку на этнаграфічным узроўні), а жыхары былі вызвалены ад выплат падаткаў на пэўны час. Такім чынам, відавочна тэндэнцыя іменавання адной і той жа з’явы рознымі лексічнымі сродкамі на розных тэрыторыях з іх пераходам у анамастычны разрад (тапанімізацыя апелятыва).

6. Асобна неабходна падкрэсліць непарыўнасць традыцыі намінацыі на адпаведных тэрыторыях. Працэс надання асобных прывілей і вызвалення ад выплат падаткаў асобных пасяленняў цягнуўся прыблізна ад X(XIII) ст. да XVII–XVIII ст. Пры гэтым арэалы пашырэння адпаведных назваў не змяніліся.

7. Аналіз назваў «вольных» пасяленняў на славянскай моўнай тэрыторыі можа быць прадуктыўным з улікам распаўсюджвання на заходнеславянскіх землях онімаў тыпу *Lechota*, *Lgota*, *Ligota*. Паводле В. Махэка *lhota* ‘вольнасць, вызваленне’, ‘вызваленне новага насельніка на той час ад выплат падаткаў, як і пасяленне з такімі насельнікамі’. Славенскае *lehota*; пасяленні з назвамі *Lehota* і *Huta*¹ каля чэш. *Lhůta* [15, с. 266]. Прычым у В. Махэка не пададзены ў значэнні ‘тып пасялення’ *слабада і воля*, а для лексем *svoboda* і *vola* не адзначана ‘вызваленне ад падаткаў, наданне прывілеяў’ [15, с. 490, с. 572]. Гэты факт таксама пацвярджае канцэпцыю аб іменаванні «вольных» пасяленняў рознымі лексічнымі сродкамі на розных славянскіх тэрыторыях.

Такім чынам, онімы тыпу *Слабада/Слабодка* і *Воля/Волька/Вулька* — два тапанімічныя тыпы, якія на польскай і беларускай тэрыторыі супрацьпастаўлены, а на ўкраінскай і цэнтральнарасійскай тэрыторыі змешаны. Адпаведна, немагчыма гаварыць толькі пра польскамоўны ўплыў альбо кампанент у заходнепалескай тапаніміі ў сувязі з пашырэннем найменняў *Воля/Вулька*. Відавочна, онімы тыпу *Воля/Волька/Вулька* з’яўляюцца часткай вялікага масіву арэальнага распаўсюджвання асобнага тапанімічнага тыпу.

Літаратура

1. Аляхновіч, М. М., Леванцэвіч, Л. В. Польскамоўны кампанент у этнакультурнай прасторы Брэсцка-Пінскага Палесся / М. М. Аляхновіч, Л. В. Леванцэвіч // Беларуска-польскія культурна-моўныя ўзаемадачынненні: ад гісторыі да сучаснасці: зб. нав. арт. — Мінск, 2016. — С. 244–250.
2. Беларускае народнае жыллё. — Мінск: Навука і тэхніка, 1973.
3. Гістарычны слоўнік беларускай мовы. У 37 вып. — Мінск: Беларуская навука, 1984–2017 гг.
4. Етимологічний словник української мови. У 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук та ін. — Київ: Наукова думка, 1983.

¹ Неабходна адзначыць, што на Беларусі таксама шырока распаўсюджаны айконімы *Гута*, але яны матываваны апелятывам *гута* ‘шкляны завод’ [7, с. 140]. Увогуле, онімы *Гута* часта сустракаюцца на ўсёй славянскай моўнай тэрыторыі, аднак этымалогія і матывацыя такіх адзінак можа быць рознай, таму, відавочна, немагчыма аб’ядноўваць іх у адну групу.

5. Історичний словник українського языка. Т. 1. А–Ж. / зредагував проф. Е. Тимченко — Київ: Державне видавництво України, 1930. — 528 с.
6. Лемтюгова, В. П. Восточно-славянская ойконимия апеллятивного происхождения / В. П. Лемтюгова. — Минск: Наука и техника, 1983.
7. Лемцюгова, В. П. Тапонімы распаўядаюць... Навукова-папулярныя эцюды / В. П. Лемтюгова. — Мінск, 2008. — 414 с.
8. Словарь русского языка XI–XVII вв. В 27 вып. / Институт русского языка им. В. В. Винградова РАН; гл. ред. Г. А. Богатова. — Москва: Наука, 1975–2002.
9. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. У 2 т. / редкол.: Д. Г. Гринчишин [та ін.]. — Київ: Наукова думка, 1977–1978.
10. Смолицкая, Г. П. Топонимический словарь Центральной России / Г. П. Смолицкая. — М.: Армада-пресс, 2002. — 416 с.
11. Псковский областной словарь с историческими данными. В 22 т. / под ред. Ивашко Л. А., Лутовиновой И. С., Тарасовой М. А. — СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1967–2013.
12. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы: У 17 т. / пад рэд. Г. А. Цыхуна. — Мінск: Беларуская навука, 1978.
13. Якубук, Н. Р. Тапанімія Пабужжа ў моўных адносінах / Н. Р. Якубук // Мова Брэсцка-Пінскага Палесся: зб. навук. арт. — Брэст, 2010. — С. 107–109.
14. Янко, П. М. Топонімічний словник України: Словник-довідник / П. М. Янко. — Київ: Знання, 1998. — 432 с.
15. Machek, V. Etymologický slovník jazyka českého a slovenského / V. Machek. — Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957. — 628 s.
16. Boryś, W. Słownik etymologiczny języka polskiego / W. Boryś. — Kraków: Wyd-wo Literackie, 2005. — 4600 s.
17. Linde, S. B. Słownik języka polskiego. T.1–6 w 7 vol / S. B. Linde. — Warszawa, 1807–1814.
18. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. — Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880–1914.
19. R. S. [Roxana Sinielnikoff]. Nazwy miejscowe / R. S. — Poradnik Językowy. — 2000. — Z. 3. — S. 59–64.